

HET SLAVERNIJ VERLEDEN VAN FRIESLAND

DOCENTENHANDLEIDING

Het slavernijverleden van Friesland

Docentenhandleiding

Beschrijving opdracht

Het doel van dit lesmateriaal is de bewustmaking van het slavernijverleden van Friesland. Wat voor band hebben bijvoorbeeld Friese straatnamen met slavernij? En hoe werd er tegen slavernij aangekeken in Friesland? Centraal binnen dit lesmateriaal staat het activeren van de leerlingen. Hierbij speelt het nadenken over het Friese slavernijverleden de grootste rol.

Tijdvakken

- Regenten & Vorsten (1600-1700): Gouden Eeuw
- Pruiken & Revoluties (1700-1800): Verlichting

Kenmerkende aspecten

- Het ontstaan van handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie.
- Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme.

Doelgroep

Niveau: HAVO/VWO

Klas: 4/5

Tijdsduur

De docent kan een keuze maken: alle lessen of een selectie.

05 min. Voorkennisopdracht

30 min. Opdracht 1

15 min. Opdracht 2

20 min. Opdracht 3

15 min. Opdracht 4

85 min. Totaal (2 lessen)

Leeruitkomsten

- *Voorkennisopdracht*

De leerling:

- Kan begrippen uit tijdvak 6 en 7 toepassen binnen een opdracht.
- Weet dat de slavernij in Suriname eigenlijk nog tien jaar doorging na de afschaffing ervan in 1863.
- Weet dat de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel binnen de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw heeft plaatsgevonden.

- *Opdracht 1: Wat te doen met de straatnamen?*

De leerling kan:

- Een verband maken tussen een persoon en het Nederlandse slavernijverleden.
- Een onderbouwde mening vormen over straatnamen met een relatie tot het slavernijverleden.

- Uitleggen dat het besef van verleden een bijdrage kan leveren aan het denken en handelen van burgers in de hedendaagse samenleving.
- *Opdracht 2: Het schilderij van de Friese Nassau 's*
De leerling kan:
  - Uitleggen waarom zwarte bediendes afgebeeld werden op portretten van prominente figuren uit de Nederlandse geschiedenis.
  - Redenen noemen waarom er slavernij was in Nederland zelf.
  - Uitleggen dat het besef van verleden een bijdrage kan leveren aan het denken en handelen van burgers in de hedendaagse samenleving.
- *Opdracht 3: Een duik in het boek: 'Het Negergezin'*
De leerling kan:
  - Uitleggen op welke manier men zich in Friesland bezighield met de trans-Atlantische slavenhandel.
  - Door middel van historische vaardigheden een onderbouwde mening geven over het boek 'Het Neger-gezin en andere verhalen'.
  - Een verband leggen met het boek 'Het Neger-gezin en andere verhalen' en 'The whitemans burden'.
- *Opdracht 4: Multatuli: De (half-)Friese schrijver van 'Max Havelaar'*
De leerling:
  - Kan omschrijven wat Multatuli met het boek 'Max Havelaar' wilde bereiken.
  - Kan met behulp van historische vaardigheden een onderbouwde mening vormen over het streven van Multatuli.
  - Is zich ervan bewust dat ook na de afschaffing van slavernij er slechte omstandigheden waren voor de lokale bevolking in de Nederlandse koloniën.

Leerlingenmateriaal

1. Het opdrachtenboekje met duidelijke instructies.
2. De website <https://innovationlab.nhlstenden.com/projects/het-slavernijverleden-van-friesland/page/23594>

Vorbereiding en benodigheden

- Print voldoende opdrachtenboekjes uit voor alle leerlingen.
- Zorg dat de leerlingen een device hebben met internettoegang.

Beginsituatie leerlingen

- In de derde klas is het Nederlandse slavernijverleden aan bod geweest. Begrippen zoals VOC, WIC, slavenhandel, abolitionisme en Gouden Eeuw zijn al reeds behandeld en herkenbaar.
- Voor het opfrissen van deze informatie doen de leerlingen een quiz voorafgaand aan de opdrachten.
- Bij de opdrachten zoomen ze in op het slavernijverleden door te kijken naar de relatie met hun eigen omgeving: Friesland.

Instructie aan leerlingen

- *Wat?*
De leerlingen gaan opdrachten maken in een opdrachtenboekje over het slavernijverleden van Friesland.
- *Hoe?*
Door 5 opdrachten te maken; de voorkennisopdracht, de straatnamen opdracht, de opdracht over het schilderij van de Friese stadhouders, de opdracht over een boek; 'het negergezin en andere verhalen' en een opdracht over Multatuli. Al deze opdrachten hebben betrekking tot het slavernijverleden van Friesland.
- *Waarom?*
Door deze opdrachten te maken komt de leerling in aanraking met verschillende perspectieven op het slavernijverleden. De opdrachten hebben inhoudelijk betrekking tot verschillende tijden, de 17^e en 18^e eeuw en de tegenwoordige tijd. Op deze manier wordt de leerling bewust van het feit dat er in verschillende tijden anders werd en wordt gedacht over het slavernijverleden. Daarnaast is dit een les over een stad in jouw eigen omgeving (Friesland). Hiermee komt de lesstof dichterbij jouw eigen belevingswereld.

Uitvoering

- Zoals eerder vermeld kan de docent een keuze maken; de leerlingen maken het hele opdrachtenboekje (in twee lessen) of een sectie per les.
- De docent deelt het opdrachtenboekje uit. Hij of zij vertelt de leerlingen welke opdracht zij moeten gaan maken en hoeveel tijd zij hiervoor krijgen. Na elke opdracht behandelt hij of zij samen met de leerlingen het antwoordenblad (via het digibord).
- **Voorkennis-opdracht: kennis-test**
In deze opdracht gaan de leerlingen een kennis quiz (die op de website staat) maken over het onderwerp: het slavernijverleden van Nederland. De leerlingen beantwoorden hierbij vragen waarop ze, gezien hun voorkennis uit klas 3, antwoord op kunnen geven. Er zitten binnen de kennis-test ook wat vragen die de leerlingen niet per se kunnen weten.
- **Opdracht 1: Wat te doen met de straatnamen?**
De leerlingen gaan aan de hand van een artikel en een stukje uit een krant, die op de website staan, vragen beantwoorden over het onderwerp; beladen straatnamen. Daarna zullen de leerlingen zelf een straatnaam uitkiezen die op de website staat en op onderzoek gaan over deze namen, ook hier zullen ze vragen over beantwoorden.
- **Opdracht 2: Het schilderij van de Friese Nassau 's**
De leerlingen gaan allereerst vragen beantwoorden met betrekking tot een schilderij van de Friese Nassau 's met een zwarte bediende, dat in het opdrachtenboekje staat. Daarna zullen de leerlingen, aan de hand van de tekst uit het bijlage boekje, vragen beantwoorden over het onderwerp; zwarte bediendes op schilderijen.
- **Opdracht 3: Een duik in het boek: 'Het Negergezin'**

In deze opdracht gaan de leerlingen bezig met een advertentie (die op de website staat) over het boek; 'Het Neger-gezin en andere verhalen'. Dit boek is uitgegeven in 1858 als kinderboek door de Leeuwarder boekhandel Uilke Proost. Ze beantwoorden hierbij vragen met betrekking tot de advertentie uit de Leeuwarder Courant. Vervolgens lezen de leerlingen bladzijdes uit het boek die op de website staan en beantwoorden ze ook hier vragen over.

- Opdracht 4: Multatuli: De (half-)Friese schrijver van 'Max Havelaar'

De leerlingen gaan in deze opdracht kijken naar een filmpje (die op de website staat) over de halve Fries; Multatuli. Multatuli schreef in 1859 het boek Max Havelaar, dat veel te weeg heeft gebracht. Multatuli klaagt met het boek de Nederlandse regering aan vanwege het Nederlandse koloniale bestuur. Vervolgens zullen de leerlingen vragen over de informatie in het filmpje beantwoorden. Ook worden de leerlingen om hun mening gevraagd met betrekking tot Multatuli.

Dit lesmateriaal is ontwikkeld door

Mark Kuterman, student lerarenopleiding Geschiedenis, NHL Stenden Hogeschool Leeuwarden, 2023.

Bronnen

Advertentie. "Leeuwarder courant". Leeuwarden, 27-08-1858, p. 4. Geraadpleegd op Delpher op 12-03-2023, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010584704:mpeg21:p004>

Boers, E. (2021, 24 april). Friesland geen aanjager, maar wel profiteur van de slavernij. *Leeuwarder Courant*. <https://lc.nl/friesland/Fries-profijt-van-de-slavernij-26774699.html>

Burgers & Broeders. (2017). In *Issuu*. <https://issuu.com/kitpublishers/docs/burgersbroedersinkijk>

De Haan, P. (2022, 16 juli). *Peter Stuyvesant: een gevallen held? | opinie*. Leeuwarder Courant. <https://lc.nl/opinie/Peter-Stuyvesant-een-gevallen-held-27804522.html>

FunX redactie. (2020, 11 juni). Moeten omstreden standbeelden en straatnamen verwijderd worden in Nederland? *FunX.nl*. <https://www.funx.nl/news/funx/26c051dc-562f-4ebc-8170-32dc30b1577a/moeten-omstreden-standbeelden-en-straatnamen-verwijderd-words-in-nederland>

Henkes, B. (2021). *Sporen van het slavernijverleden in Fryslân. Met wandel- en fietsroutes*.

Het Neger-gezin. (1858). In *Google Books*. U. Proost. <https://books.google.nl/books?id=U0NkAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=nl#v=onepage&q&f=false>

Historisch Centrum Leeuwarden & Tresoar. (z.d.). *Schilderij van de Friese Nassau's*.

Hoffmann, M. (2018, 30 januari). *Kenmerkend aspect 30 | Tijdvak 7 | Pruiken en Revoluties | Examen*. Geschiedenisonline. <https://geschiedenisonline.nl/kenmerkend-aspect-30/>

Koops, E. (2019, 27 mei). *Abolitionisme – Strijd tegen de slavernij*. Historiek. <https://historiek.net/abolitionisme-betekenis-geschiedenis/83658/>

Landman, I. (2020, 3 juli). *1863 of 1873? Wanneer werd de slavernij nou (echt) afgeschaft?* NOS. <https://nos.nl/collectie/13918/artikel/2339475-1863-of-1873-wanneer-werd-de-slavernij-nou-echt-afgeschaft>

Omroep NTR. (z.d.). *Schooltv: Multatuli - Schrijver van Max Havelaar*. SchoolTV. <https://schooltv.nl/video/multatuli-schrijver-van-max-havelaar/>

Redactie AT5. (2020, 13 juni). *Geen context bieden bij omstreden standbeelden: "is ook het wegpoetsen van relaties met slavernij"*. AT5. Geraadpleegd op 15 februari 2023, van <https://www.at5.nl/artikelen/202615/geen-context-bieden-bij-omstreden-standbeelden-is-ook-het-wegpoetsen-van-relaties-met-slavernij>

Schenk, L., & Polak, A. (2022, 8 december). Onderzoekers verbaasd dat kabinet omvangrijke slavernij in de Oost negeert. NOS.

<https://nos.nl/collectie/13918/artikel/2455460-onderzoekers-verbaasd-dat-kabinet-omvangrijke-slavernij-in-de-oost-negeert>

Sijtsma, T. (2020, 12 juni). *7 historische figuren waar we liever niet meer naar vernoemen*. Het Parool. <https://www.parool.nl/amsterdam/7-historische-figuren-waar-we-liever-niet-meer-naar-vernoemen~b4eedef0/>

Vignet 3.2 Superioriteit van de westerse beschaving - Kwantumrevolutie. (2016, 20 juli). Kwantumrevolutie. <https://kwantumrevolutie.wtnschp.be/hoofdstuk3/vignet-3-2-superioriteit-westerse-beschaving/>

VOC en WIC. (z.d.). Canon van Nederland. <https://www.canonvannederland.nl/nl/vocenwic>

Ybema, J. (2020, 12 september). *Beelden met een luchtje*. Friesch Dagblad. <https://frieschdagblad.nl/regio/Beelden>

BIJLAGE

Belangrijke context bij lessen over slavernijverleden

Dit document is tot stand gekomen mede dankzij adviezen van het Comité 30 juni - 1 juli Fryslân

---

Een les over het slavernijverleden van Friesland vergt enige voorkennis van de docent. Het is goed om te beseffen dat aan het vergroten van kennis en bewustwording van dit beladen erfgoed in onze eigen Friese omgeving nog een wereld valt te winnen. Hetzelfde geldt voor de uit het slavernijverleden voortvloeiende maatschappelijke achterstelling en uitsluiting anno nu. Wij geven hier concrete tips en actuele informatie om goed voorbereid een les uit te voeren.

Slavernijverleden in Fryslân

Het slavernijverleden is een zeer pijnlijk, belangrijk en lange tijd onderbelicht onderdeel van onze Nederlandse geschiedenis. Tot voor kort werd slavernij in Fryslân zelfs nog vaak gezien als iets dat ver weg gebeurde. In landen als Suriname, Curaçao en Indonesië, of steden als Amsterdam en Middelburg.

Maar ook onze provincie heeft een slavernijverleden. Sporen zijn terug te vinden in plaatsen als Leeuwarden, Harlingen, Dokkum en Wolvega én in onze archiefinstellingen en musea. Gebouwen, monumenten, straatnamen, archiefstukken en museale objecten herinneren aan een verleden dat nog steeds doorwerkt in het heden. Meer weten? Lees het boek [Sporen van het Slavernijverleden in Fryslân. Met wandel- en fietsroutes.](#)

Vorbereiding docent

- Voor je de les geeft, is het verstandig om na te gaan hoe jouw klas dit onderwerp zal ontvangen. Misschien zijn er pijnpunten of achtergronden van leerlingen waar je rekening mee moet houden? Het onderwerp slavernijverleden kan gevoelig zijn. Het is van invloed op [de hedendaagse maatschappelijke positie van mensen met kleur](#). Het is belangrijk om hierover het gesprek met leerlingen aan te gaan. Besteed aandacht aan de positie en bejegening van mensen van kleur in het heden, inclusief racisme en discriminatie. En aan de persoonlijke ervaringen van jouw leerlingen.
- Zorg voor [sociale veiligheid in de klas](#), door de dialoog/discussie goed te begeleiden. Op de [site van Erfgoedwijzer met de Klas](#) vind je tips in de PDF *Erfgoedtool 3 - een dialoog voeren*.

Budget voor scholing

Het ministerie van OC&W stelt [subsidie](#) beschikbaar voor scholing van aankomende en zittende leerkrachten en docenten in PO, VO en MBO. Om hen te ondersteunen bij moeilijke, schurende klassengesprekken. In Fryslân biedt [Tumba](#) trainingen en advies.

Belangrijke begrippen

- Bij het lesgeven over het slavernijverleden [doet woordgebruik ertoe](#). De voorkeur gaat uit om niet het begrip *slaaf* te gebruiken, maar *tot slaaf gemaakte*. Om het verschil in kleur te benoemen, gebruik je *witte en zwarte mensen* en *mensen van kleur*.

- Op de website slavernijenijj.nl vind je informatie over de slavenhandel, de trans-Atlantische driehoekshandel en het leven van tot slaaf gemaakten aan boord van een slavenschip.
- Tijdens de les kunnen ook termen aan de orde komen, zoals *discriminatie*, *racisme*, *achterstelling*, *uitsluiting* en *etnisch profileren*. Leg deze begrippen uit binnen de context van de les.
- Het is goed te beseffen dat tot slaaf gemaakten zich altijd hebben [verzet](#) tegen hun onderdrukking. Voorbeelden zijn [Anton de Kom](#) (Canon van Nederland) en [Tula](#). Maar er waren er meer. Bespreek dit.
- Hoewel slavernij structureel onderdeel was van de Nederlandse politiek, economie en maatschappij, zijn er ook altijd Nederlanders geweest die zich tegen de slavernij verzetten. Ook in Friesland. Zoals de redactie van de *Provinciale Friesche Courant*, die regelmatig over de misstanden van slavernij publiceerde (bron: [Sporen van het Slavernijverleden in Fryslân](#), p. 23). En ook Multatuli (wiens moeder Friezin was) schreef kritisch over het koloniale bewind in het boek *Max Havelaar*.
- Als jouw les over één of meerdere bronnen uit één plaats gaat, maak dan duidelijk dat dit niet uniek is. Maar dat er overal in Fryslân sporen van slavernijverleden zijn.

Na de slavernij

- [De afschaffing van de slavernij](#) in de Nederlandse kolonies gebeurde in fases. In 1814 werd de handel in slaven verboden, in 1860 werd slavernij verboden in Nederlands-Indië en in 1863 in de West-Indische koloniën (Suriname en het Caribisch gebied). Maar echt vrij waren de tot slaafgemaakten niet. Want nog tot 1873 werden ze gedwongen om op de plantages te blijven werken, als compensatie voor de plantagehouders. In 1873 waren de tot slaaf gemaakten dus pas echt vrij. Vergeet niet dat ook in onze kolonies New York, Brazilië en Kaap de Goede Hoop (Zuid-Afrika) slavernij is geweest. Deze gebieden zijn wij al voor 1863 kwijtgeraakt.
- Het slavernijverleden is niet alleen iets van het verleden, het [werkt door](#) tot op de dag van vandaag. Het heeft veel pijnlijke aspecten en gevolgen voor zwarte mensen. Het is goed om die gevolgen met jouw leerlingen te bespreken. Hierdoor zijn zij ook beter in staat om de context te begrijpen waarom de Nederlandse Staat, in de persoon van premier Rutte, in 2022 excuses voor de slavernij aanbood. Voor veel nazaten van tot slaaf gemaakten zijn deze excuses geen oplossing, het is wel een begin voor een gesprek. En het helpt bij het helingsproces, want heeft een psychologische werking. Dat dit op landelijk politiek niveau gebeurde, [heeft veel betekenis](#). Ook lokaal is door verschillende burgemeesters (onder meer Den Haag, Amsterdam en Utrecht) excuses aangeboden, voor de rol die hun stad in de slavernij heeft gehad. Hoe de excuses per persoon worden ontvangen, is verschillend.
- Kinderen en jongeren vinden het slavernijverleden een belangrijk onderwerp en willen er graag meer over leren. Dat blijkt uit [onderzoek](#) van de [Kindercorrespondent](#) onder honderden kinderen en jongeren uit het Koninkrijk der Nederlanden inclusief de Cariben. Ook schaamt meer dan de helft zich over dit deel van de geschiedenis.

Burgerschap & Maatschappijleer

Deze les kan ook bij het vak burgerschap of maatschappijleer worden gegeven. Dan ligt er minder nadruk op het historische aspect. Ga in dit geval met jouw leerlingen meer in op het effect van het slavernijverleden op de hedendaagse samenleving in Nederland.

Websites

- [Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis \(NiNsee\)](#)
- [NiNsee educatie](#), twee lessen over het slavernijverleden

- [NiNsee Slavernij en Jij](#), educatieve site voor docenten en scholieren/studenten VMBO-T t/m MBO
- [Comité 30 juni – 1 juli Fryslân](#), verbonden aan NiNsee
- [Nationaal monument slavernijverleden \(Amsterdam\)](#)
- [Keti Koti](#)

Kijktips

FryslânDOKs van Omrop Fryslân:

- [De koopman en de dominee \(30 min.\)](#): Historicus Barbara Henkes gaat op zoek naar sporen. En hoogleraar Ruerd Ruben verdiept zich in de handelsrelaties tussen Nederland en de overzeese gebieden. Welke rol speelde Friesland in het slavernijverleden? En in hoeverre heeft dat verleden nog altijd invloed op onze maatschappij?
- [Onderhuids \(30 min.\)](#): Bij Marlon Wijngaarde, Anoushka Faneyt en Evelyn Andoh maakt het slavernijverleden deel uit van hun familiegeschiedenis. Hoe werkt dat door in hun leven nu? En welke ervaring hebben zij met racisme?